

Ismail Palić

Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu
Ulica Franje Račkog 1, BIH-71000 Sarajevo
ismail.palic@ff.unsa.ba

SEKVENCIJALNOST, KONSEKVENCIJALNOST I ASINDETIZAM U SUBORDINACIJI

U prilogu se raspravlja o semantičko-pragmatičkoj relaciji sekvencijalnosti i konsekvencijalnosti te mogućnostima njihova gramatičkog obilježavanja asindetiskim mehanizmom povezivanja klauza u zavisnosloženoj rečenici. Nakon kratkog pregleda literature i stavova iznesenih o tome i drugim srodnim pitanjima te definiranja temeljnih pojmova razmatra se primjenjivost asindetiske veze u zavisnosloženim rečenicama s vremenskim, uzročnim, posljedičnim, namjernim i pogodbenim klauzama.

O asindetizmu u subordinaciji u južnoslavenskoj lingvistici nije napisano mnogo. Najvrednijim se, svakako, može ocijeniti doprinos I. Pranjkovića, koji je baveći se problemom jukstapozicije u hrvatskome jeziku značajan prostor posvetio i asindetiskim zavisnosloženim rečenicama (usp. Pranjković 1993: 191–204). Posebno je, u kontekstu ovoga rada, vrijedan pažnje Pranjkovićev zaključak da je jukstapozicija tip mehanizma sintaksičkoga vezivanja, a ne tip vezivne relacije. To znači da je taj mehanizam primjenjiv u različitim tipovima vezivne relacije, naime i u koordinaciji (parataksi) i u subordinaciji (hipotaksi). Doduše, Pranjkovićeva istraživanja pokazala je da je jukstapozicija u zavisnosloženim rečenicama neusporedivo rjeđa pojava,¹ te on i izdvaja samo dva tipa takvih rečenica: one s glagolima govorenja, mišljenja, osjećanja, percipiranja i one s kataforičkim demonstrativima. Prihvaćajući punopravno postojanje jukstapozicije u subordinaciji, Pranjković se s pravom suprotstavlja dosta raširenom mišljenju da juksta-

¹ On naime ističe da je postupak jukstaponiranja zapravo najbliži postupku slaganja rečenica u tekst (Pranjković 1993: 135), što znači stvaranje kompleksa nezavisnih rečenica.

poziciju načelno treba tumačiti kao nešto što je karakteristično za koordinaciju, ili čak jednakovrijedno s njom (usp. npr. Quirk i dr. 1985, Thompson i dr. 2007), uključujući i one koji smatraju da je najviše što se može priznati jukstapozicijska subordinacija na semantičkoj ili pragmatičkoj razini, no ne i na sintaksičkoj (usp. Hoeksema i Napoli 1993, Cristofaro 2003: 98). Osim Pranjkovića, vrijedan prilog rasvjetljenju teme kojom se ovdje zanimam dala je u kroatistici i Badurina (2018).

U ovom radu nastojat ću potvrditi da je asindetizam kao tip mehanizma sintaksičkoga vezivanja klauza u složenoj rečenici karakterističan i za subordinaciju. U središtu moga zanimanja ovdje jesu asindetske rečenice čijim je klauzama svojstvena sekvencijalnost i konsekvencijalnost kao semantičko-pragmatička relacija. Polazim od pretpostavke (koja je na različite načine već formulirana i dokazana; usp. npr. Matthiessen i Thompson 1988) da je izvoriste takvih rečeničnih struktura u diskursu. Zbog činjenice da je problem dosta opširan ograničit ću se na ono što smatram ključnim.

Prije ulaska u neposrednu raspravu o temi potrebno je, naravno, definirati ključne pojmove. *Subordinaciju* (ili hipotaksu) razumijevam kao dio kontinuuma sintaksičkih konstrukcija koji inklinira desnom polu, pri čemu je lijevi pol toga kontinuuma koordinacija. Time dajem za pravo onima koji smatraju da između koordinacije i subordinacije ne može biti oštre granice te da je riječ o gradualnim kategorijama (usp. npr. Lehmann 1988: 189, Givón 1990: 826, Aarts 2006: 252).² Prema tome zavisnosloženim rečenicama smatram one koje teže polu subordinacije bez obzira na stupanj očitovanja relevantnih gramatičkih parametara. Nadalje uzimam u obzir samo finitne klauze. Kad je o tome riječ, treba podsjetiti na to da postoji mišljenje prema kojemu su hipotaktičke finitne klauze uvijek povezane nekim konektivom (Matthiessen i Thompson 1988: 304).³ To mišljenje ja ne prihvaćam. Pojmom *asindetizam* obuhvaćam tip mehanizma sintaksičkoga vezivanja klauza bez upotrebe veznika, ovdje preciznije subjunktora. U upotrebi se, s ovim u vezi, mogu sresti različiti termini, a posebno npr.

² V. o tome i Palašić (2018).

³ Takvo mišljenje autori preuzimaju od Hallidaya (1985: 217–218): „Finitna klauza u principu je nezavisna; ona postaje zavisna samo ako je uvedena vezivnom (hipotaktičkom) konjunkcijom. Ako je udružena u kompleks klauza, njen je prirodni status parataktički... Nefinitna klauza na drugoj strani po svojoj je prirodi zavisna jednostavno po tome što je nefinitna. Ona se dakle tipično pojavljuje bez bilo kakva drugog eksplicitnog markera njezina zavisnog statusa” (navedeno prema Matthiessen i Thompson 1988: 304).

termin „konektiv”, koji uključuju i jedinice koje su funkcionalno različite od subjunktora (npr. anafore, katafore, diskursne oznake i dr.). Takve jedinice ja ne smatram subjunktovima (u užem smislu). Pojmovi *sekvencijalnost* i *konsekvencijalnost* odnose se na semantičko-pragmatičke relacije kojima su povezani sadržaji klausa u složenoj rečenici: sekvencijalnost znači slijed u vremenu, a konsekvencijalnost uzročno-posljedični slijed.

Postavke o diskursu (tekstu) kao ishodištu složenih rečenica, dakako, nisu nove. One su možda najsnažnije istaknute i najuvjerljivije obrazložene od teoretičara funkcionalne gramatike (prije svih od M. A. K. Hallidaya).⁴ Stajanje uz pretpostavku da je tekst izvorište složenih rečenica,⁵ a time onda i zavisnosloženih, jest u osnovi prihvaćanje stare tzv. parataktičke hipoteze, koja pretpostavlja da su hipotaktičke konstrukcije nastale od jukstaponiranih autonomnih parataktičkih dionica. Sljedeći dijagram preuzet od Hopper i Traugott ilustrira ovu ideju (Van den Nest 2010):

parataksa: S1 ↔ S2

> hipotaksa: S

S1 i S2 jesu sintaksički autonomne sekvencije diskursa, no među njima postoji semantičko-pragmatička relacija (jedna prema drugoj iskazuje npr. kakvu okolnost – vrijeme, uzrok i sl.). Kad se takve sekvencije počnu upadljivo ponavljati i kombinirati rutinski, spomenuta se relacija može gramatikalizirati te postati subordinacija. Tako je subordinacija jedan od rezultata sintaktizacije, tj. stvaranja semantičko-pragmatičkih obrazaca diskursa u složene rečenice kao sintaksičke strukture. Proces gramatikalizacije prirodno se očituje stvaranjem markera. U slučaju sintaktizacije to su konjunktori i subjunktori, anafore i katafore, red riječi, vidsko-vremensko-načinska specifikacija glagola/predikata te

⁴ Šire o tome v. i Badurina (2015). Također Silić (1984: 21–22) navodi da se nezavisnosložene rečenice mogu promatrati i analizirati kao tekstualne cjeline te da su samo zavisnosložene rečenice u pravom (tj. gramatičkom) smislu rečenice.

⁵ Pranjković (1993: 146–147), npr., nedvosmisleno tvrdi da se implicitne (asindetiske) složene strukture općenito moraju promatrati na razini teksta.

intonacija. Tako nastaju prototipne složene rečenice, uključujući i zavisnosložene. Zastupljenost pojedinih markera u njima ovisi o nizu semantičkih i pragmatičkih činilaca, a svakako je i u vezi sa stupnjem njihove gramatikalizacije.⁶ Asindetske zavisnosložene rečenice nisu prototipne. Njima nedostaje jedno od ključnih obilježja sintaktizacije – a možda čak i najvažnije – a to su subjunktori.⁷ Značajno se na ovome mjestu upitati kakva se vrsta obavijesti gubi kad se klauze u subordinaciji vežu asindetski. Subjunktori nisu samo gramatička sredstva veze između dviju klauza u zavisnosloženoj rečenici; oni su i signali koji igraju vrlo značajnu ulogu u procesuiranju iskaza u govornom činu neposredno pomažući u semantičko-pragmatičkoj interpretaciji složene rečenice. Konektivi općenito jesu sredstva podspecifikacije odnosa koji nisu samo gramatički (Givón 1990: 828), a poznato je da je semantička podspecifikacija koju daju subjunktori uvijek uža u odnosu na podspecifikaciju konjunktora, koji su indikatori općenitijih logičkih i semantičkih odnosa (usp. Palić 2000: 407). Tako je naprimjer u rečenici:

(1) Plaće su značajno smanjene i radnici su se pobunili.

načelno moguće identificirati i odnos temporalne sekvencijalnosti i odnos konsekvencijalnosti. S druge strane u rečenicama:

(2) Plaće su značajno smanjene, tako da su se radnici pobunili.

(3) Zato što su plaće značajno smanjene, radnici su se pobunili.

odnos se reducira na konsekvencijalnost, a temporalna se sekvencijalnost eliminira. Imajući na umu simboličku funkciju gramatike kao temeljnu postavku konstrukcijskih modela gramatičkoga opisa u okvirima kognitivne lingvistike, može se kazati da je gramatička opozicija subordinacije prema koordinaciji duboko semantičko-pragmatički utemeljena. Gledano s kognitivnolingvističkoga

⁶ Naravno, i gramatikalizacija je gradijalna kategorija koju valja razumijevati kao jedan pol kontinuuma (usp. Lehmann 1985, Lehmann 1988).

⁷ Pranjković (1993: 145–146), poredeći eksplicitnu (sindetsku) i implicitnu (asindetsku) subordinaciju, primjećuje: „U eksplicitnoj subordinaciji zavisnost je drukčije naravi. Ona se odnosi (i) na formalnu i strukturnu organizaciju zavisnog dijela. (...) S druge strane, u dijelu jukstaponiranih složenih struktura koji je analogan zavisnome kod vezničkih subordiniranih rečenica ničega od toga nema. U njegovoj formalnoj i strukturnoj organizaciji načelno ništa nije (pogotovo nije sintaktički) pretkazano. (...) Jedino što je pretkažljivo... jest njegova obavezna nazočnost.”

aspekta, asindetske subordinirane konstrukcije umanjuju kognitivni napor koji govornik ulaže u procesuiranje iskaza, no s druge strane povećavaju kognitivni napor slušaoca. Također gledano s pozicija pragmatičkih teorija komunikacijske kooperativnosti (usp. Grice 1975) i relevantnosti (usp. Sperber i Wilson 1986), asindetske subordinirane konstrukcije ne udovoljavaju niti maksimi načina (jasnoće) niti principu optimalne relevantnosti jer slušaoca postavljaju u nepovoljan položaj otežavajući mu ulogu u komunikacijskom činu. Naime odsustvo odgovarajućih instrukcija za procesuiranje iskaza (ovdje očitovano nedostatkom subjunktora) može voditi nerazumijevanju i/ili nesporazumu.

Teoretičari kognitivne lingvistike smatraju da scenarij kodiran zavisnosloženom rečenicom predstavlja kognitivnu vezu između dvaju događaja. Jednome od tih događaja nedostaje autonomni profil, te se on tumači u perspektivi drugoga događaja s autonomnim profilom. Prvi je događaj zavisni, a drugi je glavni (Cristofaro 2003: 2). Zavisni događaj kodira se zavisnom klauzom, a glavni događaj glavnom (matričnom) klauzom. Rečeno se može predočiti sljedećom slikom:

Slika 1

Za uspješno procesuiranje iskaza neophodno je da slušalac uoči kognitivnu razliku u profilima događaja. Prosudbe o tome koji je događaj glavni, a koji dodatni slušalac donosi na osnovu opće kognitivne tendencije koja je posebno istraživana u tzv. psihologiji geštalta, a koja je povezana s centralnim i perifernim u vezi s ulaznim podacima onoga što se percipira.⁸ Važne instrukcije u tom procesu, kako je rečeno, daju subjunktori. Zapravo njihova uloga može biti ključna iz jednostavnog razloga što kognitivnu relaciju dvaju događaja govornik svojim gramatičkim kodiranjem čini simetričnom ili asimetričnom (usp. gornje rečenice (1–3)). Tako je recimo moguće da tzv. semantičko-pragmatička subordinacija bude kodirana i kao koordinacija, kao npr. u slučaju kondicionalnih

⁸ Šire o tome vidi Belaj i Tanacković Faletar (2014: 249–255).

kopulativnih rečenica (usp. *Potrudi se, i uspjeh ćeš.*).⁹ Zato je za uspješnu semantičko-pragmatičku interpretaciju iskaza neophodno da slušalac identificira tip gramatičkoga kodiranja događaja.

Asindetizam kao mehanizam za kodiranje zavisnih događaja klauzama u složenoj rečenici ima u svojoj podlozi „mentalnu jukstapoziciju” (Langacker 2008: 409–410), ali nejednakih profila. Takav postupak nije običan niti očekivan jer jukstaponiranje (postavljanje jednoga pored drugoga) normalno preferira simetričnost događaja, a ovdje o tome nije riječ. Upravo time je motivirano „prirodno” povezivanje asindetizma s koordinacijom. Također time se može obrazložiti daleko manja zastupljenost asindetiske veze u subordinaciji u poređenju s koordinacijom, vrlo mala raznovrsnost takvih konstrukcija te napokon mišljenje da je asindetiska subordinacija uvijek obilježena statusom zavisne klauze kao obavezne (usp. Pranjković 1993: 145, Badurina 2018: 29).

Međutim poznato je da asindetiski tip veze općenito signalizira manje konceptualno rastojanje između predmeta ili događaja nego sindetski tip kakav je na primjer onaj što se koristi prijedlozima ili veznicima, koji stvaraju stanovitu konceptualnu distancu. Takvo je kodiranje ikonički motivirano (Haiman 1985). To jednako vrijedi i za događaje u sekvenciji. Kad se takvi događaji kodiraju asindetiski, time se signalizira dvoje: prvo, da su ti događaji konceptualno maksimalno bliski, i drugo, da je njihov redoslijed u konstrukciji ikonička reprezentacija temporalne sekvencijalnosti (prethođenja odnosno slijeđenja u vremenu) ili konsekvencijalnosti (prethođenja u uzrokovanju odnosno slijeđenja u posljedičnosti). Semantička relacija sekvencijalnosti kao jedan od pojavnih oblika temporalnosti temeljna je. Zato će upravo takva interpretacija biti uvijek favorizirana od slušaoca. S druge strane semantička relacija konsekvencijalnosti izvedena je iz relacije temporalne sekvencijalnosti. Za njezino aktiviranje potrebni su odgovarajući kontekstualni resursi (tj. semantičko-pragmatičke informacije) kako ne bi došlo do logičke pogreške u zaključivanju – tzv. *post hoc* pogreške,¹⁰ koja se očituje u netačnom pripisivanju uzročno-posljedične relacije događajima koji stoje samo u vremenskom slijedu. Ako takvi resursi nisu dostupni, slušalac će, želeći izbjeći moguću pogrešnu interpretaciju (*post hoc* pogrešku), uvijek eliminirati ili barem potisnuti u pozadinu konsekvencijalnost, a aktualizirati

⁹ Više o takvim rečenicama v. Palić (2018).

¹⁰ Lat. *Post hoc ergo propter hoc* = Poslije ovoga, dakle zbog ovoga.

temporalnu sekvencijalnost. No ako raspolaže odgovarajućim kontekstualnim resursima koji favoriziraju konsekvenčijalnu semantičku relaciju, onda će uslijediti uzročno-posljedična interpretacija. Kontekstualni resursi o kojima je riječ uključuju, pored ostaloga, znanje o kauzalnim relacijama između događaja i pojava u vanjskome svijetu i tiču se kako prirodne kauzalnosti (usp. *pada kiša – cesta je mokra*) tako i epistemičke kauzalnosti (usp. *auto mu je u garaži – on je kod kuće*). Pogledajmo sljedeće primjere:

- (4) Bilo je četiri popodne, on je otišao kući.
 (5) Pala je magla, sporo smo se kretali.
 (6) Nezgodno sam pao, ozbiljno sam se povrijedio.

Rečenice (4–6) oslikavaju temporalnu sekvenciju događaja. Idući od (4) prema (6) raste vjerovatnost i njihove konsekvenčijalne interpretacije. U (4) je ona minimalna (moguća je recimo s kontekstualnom informacijom o tome da radno vrijeme traje do četiri sata), u (5) je nešto veća (magla normalno uzrokuje otežano kretanje u vožnji, ali ne toliko u hodanju), a u (6) je najveća (nezgodan pad vrlo vjerovatno može dovesti do ozbiljne povrede). Rečeno predočava sljedeća slika:

sekvencija

konsekvenčija

Bilo je četiri popodne, on je otišao kući.

Pala je magla, sporo smo se kretali.

Nezgodno sam pao, ozbiljno sam se povrijedio.

Slika 2

No u svim su navedenim rečenicama događaji o kojima je riječ kodirani kao autonomni profili, što znači da su predočeni kao konceptualno međusobno neovisni bez obzira na to interpretirali se oni kao sekvencijalni ili konsekvenčijalni. Takvo gramatičko kodiranje ostvareno je parataktičkim mehanizmom povezivanja klauza. Ako želi dati instrukciju za konsekvenčijalnu interpretaciju tamo gdje ona nije toliko vjerovatna, govornik može upotrijebiti neki marker (npr. anaforu *zato*, *zbog toga* ili sl.):

(4a) Bilo je četiri popodne, **zato** je on otišao kući.

(5a) Pala je magla, **zbog toga** smo se sporo kretali.

No želi li signalizirati da oba događaja o kojima je riječ nisu centralna, nego da je jedan od njih periferan te zamišljen i postavljen kao okvir za razumijevanje drugoga, glavnog događaja, onda to ne može postići asindetiskim mehanizmom vezivanja klauza. Razlog je vrlo jednostavan: mehanizmom asindetizma vremenski ili uzročno-posljedični slijed u gramatici se uvijek predočava ikonički kao niz slika jednakoga kognitivnog značaja.

Periferni status jednoga od dva događaja u slijedu može se, doduše, signalizirati i uz ikoničku reprezentaciju upotrebom deiktičkih kataforičnih elemenata, kao u rečenici (7):

(7) **Tako** sam se umorio, jedva stojim na nogama.

No kataforična deiksa, kako je već napomenuto, ovdje funkcionira kao konektiv koji, istina, nije subjunktor, ali svakako jest pomoćni signal gramatičke relacije među klauzama.¹¹ Prema tome ovakve su složene rečenice na kontinuumu paratakse i hipotakse barem podjednako udaljene od polova, a opravdanije je, mislim, ustvrditi da inkliniraju hipotaksi. To međutim ne vrijedi i za rečenicu (8), koja je neosporno parataksički ustrojena:

(8) **Premorio** sam se, jedva stojim na nogama.

što govori u prilog tome da se kognitivna asimetričnost klauza, odnosno njihova gramatička neravnopravnost ne može čisto leksički signalizirati. Iz toga dalje slijedi da će mentalna jukstapozicija događaja u sekvenciji biti predočena ikonički kao strogo utvrđen niz/slijed gramatički nezavisnih klauza, kao u rečenici (9):

(9) Došao sam kući, zatekao goste.

¹¹ Dovoljno je jasno da se ovdje *tako* interpretira kao intenzifikator, a ne kao anaforički konektor. Ako bi se uzeo u službi konektora, rečenica bi, naravno, bila parataksički ustrojena (usp. npr. *Radio sam naporno cijeli dan. Tako* (tj. radeći cijeli dan) *sam se umorio, (i) jedva stojim na nogama.*)

Prema rečenome dakle ne postoje asindetske složene rečenice s temporalnom zavisnom klauzom. Drugim riječima rečenica (9) i sl. ne interpretira se u smislu „Nakon što sam došao kući, zatekao sam goste”, nego u smislu „Došao sam kući i zatekao goste”.¹²

Iz temporalne sekvencijalnosti se, kako je već rečeno, izvodi konsekvencijalnost. Pri tome su i događaji s konsekvencijalnom relacijom u složenoj rečenici uglavnom ikonički predstavljeni, i tada jednako vrijedi pravilo po kojem se ostvaruje niz nezavisnih klauza kojim su kodirani događaji jednakoga kognitivnog statusa (usp. rečenice 4–6). Ipak ikoničnost reprezentacije događaja ne mora uvijek biti primijenjena kad je posrijedi konsekvencijalna relacija. Pogledajmo npr. rečenice (10–12):

(10) Srušio se, pogođen je u glavu.

(11) Auto se zaustavio, nestalo je goriva.

(12) Sve je mokro, pala je jaka kiša.

U navedenim rečenicama događaji nisu predočeni ikonički, poredak klauza ne odgovara niti vremenskome niti uzročno-posljedičnom slijedu događaja, nego je obrnut: sadržaj prve klauze kao posljedica ostvaruje se nakon sadržaja druge klauze kao uzroka. Iako različiti autori (usp. npr. Hoeksema i Napoli 1993) izražavaju stanovitu sumnju u pogledu pripadnosti ovakvih asindetskih složenih rečenica sintaksičkoj subordinaciji,¹³ meni se ipak čini da one na kontinuumu koordinacije i subordinacije inkliniraju polu subordinacije, te nemam velikih rezervi kad je o tome riječ. Štaviše, mislim da je posve neočekivano odustajanje od vrlo istaknutog principa ikoničke reprezentacije događaja u sekvenciji ili konsekvenciji upravo vrlo jasan gramatički signal subordinacije. Narušavanjem ikoničke reprezentacije prva se klauza stavlja u poziciju fokusa, čime se signalizira

¹² Naravno, iznesenu tvrdnju ne treba razumjeti kategorički, posebno s obzirom na to da su granice između asindetske koordinacije i subordinacije i inače tanke i porozne, o čemu se i ovdje govori, nego ju treba tumačiti u smislu uobičajene, daleko vjerovatnije interpretacije.

¹³ Badurina (2018: 14) npr., komentirajući rečenicu *Ne idem na izlet, pada kiša.*, navodi da u njoj „nema formalnih vezničkih oznaka međurečenične povezanosti (obje sastavnice mogu stajati samostalno, pa o zavisnosti ne može biti riječ)”. To je, naravno, sasvim tačno ako se polazi od pretpostavke, kao što to autorica čini, da je pokazatelj zavisnosti asindetski vezane subordinirane klauze obaveznost njezina pojavljivanja. Ja međutim takvu zavisnost vidim malo šire, o čemu se upravo ovdje govori.

autonomnost njezina semantičkog profila, dok se druga klauza time automatski defokusira, čime se signalizira da njezin semantički profil nije autonoman. Uostalom, i prema testu pripadnosti implicitnih (juktaponiranih) složenih rečenica koordinaciji ili subordinaciji koji je predložio Pranjković (1993: 144) ovakve rečenice pripadaju subordinaciji jer se gramatička relacija između klauza koje ih čine ne može na odgovarajući način eksplicirati konjunktora (usp. **Srušio se i/pa pogođen je u glavu.*; **Auto se zaustavio i/pa nestalo je goriva.*; **Sve je mokro i/pa pala je jaka kiša.*), nego samo nekim od uzročnih subjunktora (usp. *Srušio se jer / zato što je pogođen u glavu.*; *Auto se zaustavio jer / zato što je nestalo goriva.*; *Sve je mokro jer / zato što je pala kiša.*).

Dosljedno rečenome smatram kako u bosanskome jeziku uopće nisu moguće nezavisnosložene rečenice s premetnutim redom klauza koje stoje u semantičkoj relaciji konsekvencijalnosti (tj. u kojima bi na prvome mjestu stajala ona koja izriče posljedicu, a na drugome ona koja izriče uzrok, čime bi se prekršilo načelo ikoničke reprezentacije). U takve, naravno, ne spadaju rečenice kakva je sljedeća:

(13) Ustao sam, nisam mogao zaspati.

koja, uz vjerovatniju preobliku:

(13a) Ustao sam jer / zato što nisam mogao zaspati.

može – uz odgovarajuće kontekstualne pretpostavke, ali svakako manje vjerovatno – biti preobličena i u parataktičku rečenicu:

(13b) Ustao sam i nisam mogao zaspati.

No očigledno je da se u ovom slučaju (i drugim sličnima) takvoj rečenici ne može pretpostaviti semantička reprezentacija koja bi uključivala relaciju „posljedica – uzrok”. Naprotiv, ovakva preoblika (13b) zapravo dokazuje ikoničku reprezentaciju sekvencijalnosti (*Ustao sam i nakon toga nisam (više) mogao zaspati.*) ili konsekvencijalnosti (*Ustao sam i zbog toga nisam (više) mogao zaspati.*). Prema tome mogućnost drukčije „materijalizacije” gramatičke relacije među klauzama upućuje na to da je i semantičko-pragmatička relacija među njima drukčija, što je sasvim očekivano.

Subordinacija je u složenim rečenicama o kojima je ovdje riječ gramatički signalizirana redom klauza te karakterističnim intonacijskim obrascem i drugih gramatičkih signala nema. To znači da je stupanj gramatikalizacije vrlo nizak. Očekivano, promjenom reda klauza (tj. primjenom ikoničke reprezentacije označenih događaja) dokida se subordinacija i aktivira koordinacija:

(10a) Pogođen je u glavu, srušio se.

(11a) Nestalo je goriva, auto se zaustavio.

(12a) Pala je jaka kiša, sve je mokro.

Kad je posrijedi kršenje načela ikoničke reprezentacije, isto vrijedi i za primjere u kojima nema „čiste” temporalne sekvencijalnosti događaja, tj. kad označeni događaji nisu vremenski potpuno odvojeni jedan od drugoga, ne slijede, strogo govoreći, jedan iza drugoga, nego su spojeni tako što drugi događaj zauzima barem dio vremena u kojem traje prvi događaj, npr.:

(14) Pokisli smo, padala je kiša.

I ovdje je jednako riječ o subordinaciji.

Konsekvencijalnost se u sindetskoj složenoj rečenici može signalizirati i markiranjem posljedične klauze kao zavisne (usp. *Nisam ga dobro čuo. Pogrešno sam razumio.* > *Nisam ga dobro čuo, tako da sam pogrešno razumio.*). Zanimljivo je, s tim u vezi, upitati se je li moguća asindetska složena rečenica koja krši načelo ikoničke reprezentacije a u kojoj bi posljedična klauza bila zavisna. Pitanje ima smisla jer je u osnovi riječ o istoj semantičko-pragmatičkoj relaciji kao u dosad razmatranim primjerima ove vrste (usp. 10–12). Pogledajmo pretpostavljeni primjer takva postupka:

(15) Pogrešno sam razumio, nisam ga dobro čuo. (< Nisam ga dobro čuo. Pogrešno sam razumio. > Nisam ga dobro čuo, tako da sam pogrešno razumio.)

Primjeri kakav je (15) pokazuju nam da je pri asindetskom povezivanju redom klauza moguće gramatički markirati jedino uzrok, a nikad posljedicu, što znači da se složena rečenica s posljedičnom zavisnom klauzom ne može ostvariti kao asindetska, nego samo kao sindetska.

Pod semantičko-pragmatičku relaciju konsekvencijalnosti (ili u širem smislu implikacije) potpadaju također relacije namjere (finalna relacija), dopuštanja (koncesivna relacija) i pogodbe (kondicionalna relacija). Kako su i takvi tipovi konsekvencijalnosti izvedeni iz temporalne sekvencijalnosti, vrijedi se zapitati je li i njih moguće gramatički markirati samo redom klausa u asindetskoj zavisnosloženoj rečenici koji ne poštuje ikoničku reprezentaciju. Pogledajmo pretpostavljene primjere:

(16) Hoće da razgovaramo, došao je k meni. (< Došao je k meni. Hoće da razgovaramo. > Došao je k meni da razgovaramo.)

(17) ?Nastavit ću raditi, ne osjećam se dobro. (< Ne osjećam se dobro. Nastavit ću raditi. > Iako se ne osjećam dobro, nastavit ću raditi.)

(18) *Neće doći na posao, razboljela se. (< Razboljela se? Neće doći na posao. > Ako se razboljela, neće doći na posao.)

Kad je riječ o primjeru (16), treba napomenuti da su tzv. prave namjerne klauze (tj. one koje uključuju agensa i intencionalnost akcije u glavnoj klauzi), semantički gledano, podvrsta uzročnih klausa, što znači da je njima označen uzrok koliko i namjera.¹⁴ Zapravo ovdje su uzrok i namjera isprepleteni na takav način da ih logički nije moguće razdvojiti. Naime riječ je o uzroku motivu, što je vidljivo iz semantičkih parafraza takvih klausa pomoću glagola „želje” ili „htijenja” (usp. *Došao je k meni jer želi/hoće da razgovaramo.*), kojemu je sadržaj namjera. Kako je to dvoje („želja” i njezin sadržaj) logički nerazdruživo, a namjera u smislu „očekivanog događaja” normalno dolazi nakon „omogućujuće akcije”, onda je jasno da je pri gramatičkom kodiranju događaja u rečenici (16) samo prividno narušeno načelo ikonične reprezentacije, a zapravo je riječ o ikoničkom predstavljanju (prvo „želja (za razgovorom)” pa potom „dolazak”). Stoga je i ovdje gramatička interpretacija parataktička (usp. *Hoće da razgovaramo i/pa došao je k meni.*)¹⁵

Rečenica (17) pretpostavljeni je primjer kodiranja koncesivne semantičke relacije među klauzama narušavanjem načela ikoničke reprezentacije konsekvencijal-

¹⁴ Usp. Palić (2000: 436).

¹⁵ Dovoljno je jasno da asindetski pandan sindetskoj rečenici *Došao je k meni da razgovaramo.* ne može ni teorijski biti *Razgovaramo, došao je k meni.* (tj. bez glagola želje ili htijenja u predikatskoj konstrukciji) jer se u tom slučaju gubi hipotetičnost prve klauze i aktivira sasvim drukčija semantička interpretacija.

nosti. Poznato je da je koncesivnost uvijek složena semantičko-pragmatička relacija kojom se dovođenjem u konsekvencijalni odnos neodgovarajućeg uzroka i posljedice zapravo stvara „privid” konsekvencijalnosti. Tzv. imanentni (stvarni) uzrok u takvim strukturama ne mora se izreći (kao što nije izrečen ni u rečenici 17). Zbog toga se u rečenicama kakva je (17) ne može govoriti o stvarnoj, nego o „prividnoj” konsekvencijalnosti. Takva se konsekvencijalnost uvijek asindet-skim mehanizmom povezivanja klauza predočava kao parataksička suprotnost u kojoj se s obzirom na dvosmjernu semantičku i gramatičku relaciju povezanih klauza (usp. *Nastavit ću raditi, ali ne osjećam se dobro.* i *Ne osjećam se dobro, ali nastaviti ću raditi.*) ikonička reprezentacija neutralizira, te njezino primjenjivanje (*Ne osjećam se dobro, nastaviti ću raditi.*) ili neprimjenjivanje (*Nastavit ću raditi, ne osjećam se dobro.*) načelno daje isti konačni gramatički rezultat – parataksičku suprotnost. Treba ipak primijetiti da su asindet-ske rečenice ove vrste, iako teorijski vjerovatno moguće, svakako rijetke i nepoželjne (zbog toga stoji upitnik ispred rečenice 17), i sumnjam da bi se našlo mnogo primjera njihove stvarne upotrebe. To samo govori u prilog tome da „nelogične” semantičke relacije snažno teže jasnoj podspecifikaciji, a time i eksplicitnom gramatičkom markiranju (tj. sindetskom tipu povezivanja), što je sasvim očekivano.

Napokon, rečenica (18) označena je kao neprihvatljiva sa stajališta pretpostavljene kondicionalne semantičko-pragmatičke relacije između njezinih klauza. Njome se pokazuje kako konsekvencijalnost kondicionalnog tipa nije moguće asindet-ski kodirati premetanjem reda klauza. Takav postupak nije primjenjiv iz jednostavnog razloga što je kondicionalnost u bosanskome na razini složene rečenice uvijek gramatički markirana vremensko-modalnim dizajnom predikat-skih glagola u sprezi sa subjunktorima – dakle sindetski. Jedinu iznimku čine rečenice u kojih je protazni predikat imperativ ili sl. modalni glagolski oblik ili perifrastična modalna konstrukcija (npr. *Usprotivi se / usprotiviš se, odmah te svi osuđuju.*), ali tada je riječ o koordinaciji (usp. Palić 2018). Prema tome rečenica (18) i sl. nikad se ne interpretira uzimajući u obzir kondicionalnu semantičku relaciju (tj. *Neće doći na posao ako se razboljela.*), nego u smislu kauzalne relacije (tj. *Neće doći na posao jer se razboljela.*). Dakako, ovisno o leksičkom sadržaju klauza aktivirati se može i neka druga semantička relacija, npr. kompletivna (usp. **Riješit će to, zna. < Zna? Riješit će to. > Ako zna, riješit će to.*), ali nikada kondicionalna (otuda i ovdje zvjezdica).

Međutim u vezi s mogućnošću asindetskog povezivanja kondicionalnih zavisnih klauza s glavnima u složenim rečenicama treba se osvrnuti i na jedan ponešto drukčiji aspekt sekvencijalnosti. Naime riječ je o sekvencijalnosti diskursnih dionica u dijalogu. Kako navodi Van den Nest (2010: 93) još od Haimana (1978) i Traugotta (1985) poznato je da su kondicionalne protaze formalno istovjetne polarnim interogativima u nekim jezicima, među njima i u bosanskome (usp. *Pada li kiša, ne idemo u šetnju.*). Može se postaviti pitanje otkud interogativi u takvim strukturama i čime je motivirana njihova upotreba. Dijahronijski gledano, scenarij kako su polarni interogativi postali protaze kondicionalnih rečeničnih struktura opisao je još Jespersen (1940: 374)¹⁶ ustvrdivši da se njihov postanak može objasniti na temelju minidijaloga kakav je sljedeći:¹⁷

A: *Sija li sunce?*

B: *Da.*

A: *Onda se idemo kupati.*

Na ovaj se način dokazuje da su kondicionali o kojima je riječ nastali iz dijaloških sekvencija sastavljenih od polarnog interogativa i deklarativa koji slijedi, a čija tvrdnja ovisi o potvrdnom odgovoru na postavljeno pitanje. Prvi je korak podrazumijevanje potvrdnog odgovora, te stoga njegovo ispuštanje, a zatim slijedi proces gramatikalizacije (sintaktizacije) koji dijadične diskursne sekvencije najprije pretvara u pseudodijadične, a zatim u monadične uz postupak hijerarhijskoga degradiranja protaze, čime se gramatikalizacija dovršava. Općenito, za ovakve se zavisnosložene rečenice u jezicima u kojima se javljaju (npr. u engleskome, njemačkome) zaključuje da su asindetske jer nema subjunktora (usp. Van den Nest 2010). Također sasvim je jasno da se u njima poštuje princip ikoničke reprezentacije, a vidjeli smo iz dosadašnjeg izlaganja da u bosanskome to uvijek vodi koordinaciji.

U južnoslavenskoj lingvistici međutim smatra se kako je riječ o sindetskim zavisnosložnim rečenicama sa subjunktorom *li* (usp. Palić 2000: 437, Silić i Pranjkić 2005: 348). „Uvjetnome *li*”, između ostaloga, posvetio je dio svoga članka

¹⁶ Navedeno prema Van den Nest (2010).

¹⁷ Pranjkić (2016: 169–170) navodi u osnovi isto zapažanje Stjepana Ivšića.

i Pranjković (2016). On tu riječ naime smatra česticom koja zbog svoje izrazite hipotetičnosti (kad je upitna) može imati i službu veznika „uvjetnih rečenica”, te su prema tome klauze u takvim rečenicama sindetski povezane (str. 169–170).

U kontekstu teme ovoga rada čini se zanimljivim posvetiti ovom pitanju malo prostora. Kad je posrijedi čestica *li* kao poseban gramatički eksponent upitnosti, može se postaviti pitanje njezine gramatičke funkcije u protazama kondicionalnih rečenica. Naime jasno je da protaze nemaju ilokucijsku snagu pitanja, što nam pokazuje da je čestica *li* prestala biti upitna. No je li onda postala subjunktor, i ako jeste, u kojoj mjeri očituje svojstva prototipnoga subjunktora?

Pogledajmo klasične primjere kakvi su:

(19) Pada li kiša, nećemo u šetnju.

(20) Padne li kiša, nećemo u šetnju.

(21) Bude li padala kiša, nećemo u šetnju.

U svim navedenim rečenicama (19–21) prisutna je čestica *li*, ali jedino protaza u rečenici (19) osamostaljena može funkcionirati kao interogativ (*Pada li kiša?*). U ostalim dvjema rečenicama (20–21), tj. u njihovim protazama, ta je čestica upotrijebljena kao rezultat analogije u procesu gramatikalizacije (usp. Hopper i Traugott 1993: 56–60). No u sve tri je rečenice riječ *li* gramatički marker hipotetičnosti, a to je naslijedila od upitne čestice *li*. Hipotetičnost označene situacije međutim ne signalizira samo riječ *li*, nego se hipotetičnost aktivira u spoju te riječi s modalnim oblicima predikata (usp. 19–21). Prema tome gramatička relacija riječi *li* prema protaznom predikatu, a potom prema apodozi u suštini je jednaka relaciji koju u odgovarajućoj konstrukciji ostvaruje kondicionalni subjunktor kakav je *ako*. Zato se, mislim, s pravom može zaključiti da ovakvo *li* jest subjunktor, te je riječ o sindetskim rečenicama. Ipak subjunktor *li* se razlikuje od prototipnih subjunktora (uključujući i kondicionalne) jer posjeduje distribucijska ograničenja naslijeđena od upitne čestice *li*, te npr. nije moguće: **Kiša li padne, nećemo u šetnju*.

Pranjković (2016: 170) konstatira da u kondicionalnim klauzama sa *li* ne dolazi u obzir perfekt. Meni se međutim čini da su u bosanskome takve rečenice i moguće i obične, npr.:

(22) Jesi li zaboravio kišobran, odmah će kiša.

(23) Jesi li se potrudio, odmah si uspio.

Njima se posebno ističe realnost kondicionalne situacije (otuda tipično sadrže nekakav verifikator tog tipa, npr. prilog *odmah*).¹⁸

Treba također primijetiti da je moguća i tzv. upitno-odrična protaza sa *li*, kao npr.:

(24) Ne dođe li do podne, idemo ga tražiti.

ali samo ako je riječ o višem stupnju gramatikalizacije (npr. u kombinaciji s modalnim svršenim prezentom ili futurom drugim u predikatu), a drugačije ne; usp.:

(24a) *Ne dolazi li do podne, idemo ga tražiti.

Poznato je da se u bosanskome interogativ može markirati i samo intonativno; usp.:

A: *Pada kiša?*

B: *Da.*

A: *Nećemo u šetnju.*

Kad bi ovakve diskursne sekvencije bile sklone gramatikaliziranju na već opisani način, onda bismo s pravom mogli govoriti o asindetskom vezivanju protaze i apodoze u zavisnosloženoj rečenici. No to se ne događa. Ako i susrećemo rečenice kakva je:

(25) Pada kiša, nećemo u šetnju.

¹⁸ S ovim u vezi, Pranjковиćeva zapažanja da je *li* neupotrebljivo u potencijalnim i irealnim kondicionalnim rečenicama sasvim su tačna. Naravno, mogući su primjeri tipa *Da li se potruđiš, uspio bi.* i *Da li si se potrudio, uspio bi.*, ali u takvim rečenicama subjunktor nije *li*, nego *da*, a *li* služi kao pojačivač. Rečenome treba dodati da se nikad ne gramatikalizira polarno pitanje s česticama *da li* i *zar* koje u spoju s deklarativom čini diskursnu sekvenciju; usp. **Da li pada kiša, nećemo u šetnju.*; **Zar pada kiša, nećemo u šetnju.*

one se ne interpretiraju niti kao hipotaktičke niti kao kondicionalne, nego kao parataktičke i kao uzročno-posljedične. Razlog je jednostavan: zbog odsustva čestice *li* u takve strukture nije moguće „učitati” hipotetičnost, a time onda ni osigurati kondicionalnu interpretaciju.

Vjerujem da je ovaj prilog pokazao kako je asindetiski mehanizam povezivanja klauza u složenim rečenicama karakterističan ne samo za koordinaciju (parataksu) nego i za subordinaciju (hipotaksu). Ipak, potvrđeno je, kad je riječ o sekvencijalnosti i konsekvencijalnosti, da je asindetizam u subordinaciji mnogo manje zastupljen nego u koordinaciji. Temporalna sekvencijalnost uvijek se asindetiski kodira primjenom načela ikoničke reprezentacije. To znači da red klauza odražava redosljed sekvencijskih dionica. U tom slučaju ostvaruju se koordinirane rečenične strukture. Načelo ikoničke reprezentacije uglavnom se poštuje i pri asindetiskom vezivanju klauza u semantičkoj relaciji konsekvencijalnosti. No u ovom je slučaju moguće i narušiti to pravilo te tako markiranim redom klauza signalizirati subordinaciju (usp. *Srušio se, pogođen je u glavu.*). Drugi tipovi konsekvencijalnih relacija ne dopuštaju takav postupak s istim rezultatom, tj. ne dobivaju se složene rečenice s odgovarajućom zavisnom klauzom. Tako pri pokušaju asindetiske inverzije posljedičnih zavisnih klauza dobivamo zavisnosložene rečenice s uzročnim klauzama (usp. *Pogrešno sam razumio, nisam ga dobro čuo.*); kod semantičke relacije namjere pri istom se postupku samo prividno krši načelo ikonične reprezentacije, a zapravo je riječ o ikoničnosti i parataktičkoj strukturi (usp. *Hoće da razgovaramo, došao je k meni.*); koncesivna semantička relacija redovito se ostvaruje kao parataktička suprotnost (usp. *Nastavit ću raditi, ne osjećam se dobro.*), dok se kondicionalnost u subordinaciji i ne može kodirati asindetiski.

Literatura:

- AARTS, BAS. ²2006. Subordination. *The Encyclopedia of Language and Linguistics*. Vol. 5. Ur. BROWN, K. Elsevier. 248–254.
- BADURINA, LADA. 2015. Složena rečenica i tekst. *Njegoševi dani 5, zbornik radova*. Ur. Đurišić-Bečanović, Tatjana. Filozofski fakultet Nikšić. Nikšić. 285–293.
- BADURINA, LADA. 2018. Asindetiske strukture: Koordinacija, subordinacija i tekst. *Sarajevski filološki susreti 4 (knj. 1)*. Ur. Palić, Ismail. Bosansko filološko društvo. Sarajevo. 24–38.
- BELAJ, BRANIMIR; TANACKOVIĆ FALETAR, GORAN. 2014. *Kognitivna gramatika hrvatskoga jezika. Knjiga prva. Imenska sintagma i sintaksa padeža*. Disput. Zagreb.

- CRISTOFARO, SONIA. 2003. *Subordination*. Oxford University Press. Oxford.
- GIVÓN, TALMY. 1990. *Syntax: A functional-typological introduction. Vol. II*. John Benjamins. Amsterdam.
- GRICE, PAUL. 1975. Logic and conversation. *Syntax and Semantics 3: Speech Acts*. Ur. Cole, P.; Morgan, J. Academic Press. 41–58.
- HAIMAN, JOHN. 1978. Conditionals are Topics. *Language* 54. 564–589.
- HAIMAN, JOHN. 1985. *Natural syntax: Iconicity and erosion*. Cambridge University Press. Cambridge.
- HALLIDAY, MICHAEL A. K. 1985. *An Introduction to Functional Grammar*. Edward Arnold. London.
- HOEKSEMA, JACOB; NAPOLI, DONNA. 1993. Paratactic and Subordinative So. *Journal of Linguistics* 29. 291–314.
- HOPPER, PAUL J.; TRAUGOTT, ELIZABETH C. 1993. *Grammaticalization*. University Press Cambridge. Cambridge.
- JESPERSEN, OTTO. 1940. *A Modern English Grammar on Historical Principles. Part V: Syntax, Fourth Volume*. Munksgaard. Copenhagen.
- LANGACKER, RONALD. 2008. *Cognitive Grammar: A Basic Introduction*. Oxford University Press. Oxford.
- LEHMANN, CHRISTIAN. 1985. Grammaticalization: Synchronic Variation and Diachronic Change. *Lingua e stile* 20. 303–318.
- LEHMANN, CHRISTIAN. 1988. Towards a Typology of Clause Linkage. *Clause Combining in Grammar and Discourse*. Ur. Haiman, John; Thompson, Sandra A. John Benjamins Publishing Company. Amsterdam – Philadelphia. 181–225.
- MATTHIESSEN, CHRISTIAN M. I. M.; THOMPSON, SANDRA A. 1988. The structure of discourse and ‘subordination’. *Clause Combining in Grammar and Discourse*. Ur. Haiman, John; Thompson, Sandra A. John Benjamins Publishing Company. Amsterdam – Philadelphia. 275–329.
- PALAŠIĆ, NIKOLINA. 2018. O granicama (i dodirima) koordinacije i subordinacije. *Sarajevski filološki susreti 4 (knj. 1)*. Ur. Palić, Ismail. Bosansko filološko društvo. Sarajevo 11–23.
- PALIĆ, ISMAIL. 2000. Sintaksa. *Gramatika bosanskoga jezika*. Ur. Jahić, Dževad; Halilović, Senahid; Palić, Ismail. Dom štampe. Zenica. 325–476.
- PALIĆ, ISMAIL. 2018. Kondicionalne kopulativne rečenice u bosanskom jeziku. *Sarajevski filološki susreti 4 (knj. 1)*. Ur. Palić, Ismail. Bosansko filološko društvo Sarajevo. 90–104.
- PALIĆ, ISMAIL. 2019. *Gramatika, semantika i pragmatika rečenice*. Institut za jezik Univerziteta u Sarajevu. Sarajevo.
- PRANJKOVIĆ, IVO. 1993. *Hrvatska skladnja: Rasprave iz sintakse hrvatskoga standardnog jezika*. Hrvatska sveučilišna naklada. Zagreb.

- PRANJKOVIĆ, IVO. 2016. Upitno, pojačajno, namjerno i uvjetno *li*. *Gramatika u riječima i riječi u gramatici*. Matica hrvatska. Zagreb. 157–171.
- QUIRK, RANDOLPH I DR. 1985. *A Comprehensive Grammar of the English Language*. Longman. London.
- SILIĆ, JOSIP; PRANJKOVIĆ, IVO, 2005, *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Školska knjiga. Zagreb.
- SPERBER, DAN; WILSON, DEIRDRE. 1986. *Relevance: Communication and Cognition*. Blackwell. Oxford.
- THOMPSON, SANDRA A.; LONGACRE, ROBERT E.; HWANG, SHIN JA J. 2007. Adverbial clauses. *Language Typology and Syntactic Description, Volume 2: Complex Constructions*. Ur. Shopen, Timothy. Cambridge University Press. Cambridge. 237–300.
- TRAUGOTT, ELIZABETH CLOSS. 1985. Conditional Markers. *Iconicity in Syntax: Proceedings of a Symposium on Iconicity in Syntax*. Ur. Haiman, John. John Benjamins Publishing Company. Amsterdam – Philadelphia. 289–307.
- VAN DEN NEST, DAAN. 2010. Should conditionals be emergent ... Asyndetic Subordination in German and English as a Challenge to Grammaticalisation Research. *Formal Evidence in Grammaticalization Research*. Ur. Van Iinden, An; Verstraete, Jean-Christophe; Davidse, Kristin. John Benjamins Publishing Company. Amsterdam. 93–136.

Sequentiality, Consequentiality and Asyndetism in Subordination

Abstract

The article has showed that the asyndetic clause linking mechanism in complex sentences is applicable not only in coordination (parataxis) but also in subordination (hypotaxis). Nevertheless, as far as sequentiality and consequentiality are considered, it is confirmed that asyndetism is much less present in subordination compared to coordination. Temporal sequentiality is always asyndetically coded by applying the principle of iconic representation. It means that the order of clauses reflects the order of the sequential discourse parts. In that case we encounter the coordinated sentence structures. The principle of iconic representation is normally applied in the process of asyndetic linking of clauses that are in the semantic relation of consequentiality as well. However, the iconicity principle can also be violated which makes it possible to signalize subordination (cf. *Srušio se, pogođen je u glavu*). This procedure works only when the basic causative-consecutive semantic relation is included.

Ključne riječi: sekvencijalnost, konsekvencijalnost, asindetizam, subordinacija (hipotaksa), ikonička reprezentacija

Keywords: sequentiality, consequentiality, asyndetism, subordination (hypotaxis), iconic representation

